

**ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ
ЕТНОКАТАСТРОФ В УКРАЇНІ В СУЧАСНІЙ ПОЛІТОЛОГІЇ**

© Мирський Р., 2009

У філософсько-політологічному ракурсі розглядаються зіставлення Голодомору і Голокосту в Україні, їх загальні і відмінні ознаки. Для посилення ефективності вивчення проблем етнокатастроф в курсі політології вищої школи України подано методичні і методологічні рекомендації, що випливають із практики впровадження в навчальний процес цієї проблематики Регіональним Центром проблем Голодомору і Голокосту при Національному університеті «Львівська політехніка».

Ключові слова: етнокатастрофа в Україні, Голодомор, Голокост, освіта у вищій школі України.

Rudolf Mirskiy. Philosophico-methodological substantiation of studies of ethnocatastrophy in Ukraine in contemporary political science

Contraposition of the Holodomor and the Holocaust in Ukraine as well as their common and differentiating features are scrutinized in this paper. In order to empower the efficiency of studying the problems of ethnocatastrophies within the course of political science in institutions of higher education in Ukraine the author proposes methodical and methodological recommendations derived from the practice of implementation of the said problematic by the Regional Centre of Holocaust Problems of Lviv Polytechnic National University.

Key words: ethnocatastrophia in Ukraine, Holodomor, Holocaust, education in High school.

Етнокатастрофи, що відбулися в масштабі України у ХХ ст., охоплюють і Голодомор і Голокост. Їх зіставлення можна провести по лінії кількості жертв: по Голодомору – 5 – 7 млн., а по Голокосту – відома знакова цифра – 6 млн. євреїв, знищених в період Другої світової війни. А також, так би мовити, по їх причетності до геноциду – якщо визнання Голодомору геноцидом знаходиться лише на початку цього процесу, то Голокост давно вже визнаний геноцидом. Якщо ж продовжити зіставлення, виникають якісні розшарування і відмінності по об'єкту і результату політики: у випадку з Голодомором – це соціально-класова політика комуно-тоталітарного режиму, скерована проти сільського населення українського народу; а Голокост – це тотальне знищення шести мільйонів євреїв як нації, в результаті антисемітської політики нацистського тоталітарного режиму. Наші зіставлення привели нас, фігурально виражаючись, до визнання двох різновидів геноциду – соціально-класового – Голодомору (що набагато рідше зустрічається), і звичнішого – етноциду – Голокосту, які є загальною підставою для вищезгаданих етнокатастроф в Україні. Чому питання про Голодомор таке важливе для України? Зараз країна знаходиться в процесі національного і історичного самовизначення, заново осмислює події давнього і недавнього минулого, особливо ті, що стали фатальними, трагічними віхами її історії. Голодомор і Друга світова війна – саме такі віхи, це болісні, хворобливі теми, і тому питання про визнання Голодомору актом геноциду стоїть для України дуже гостро.

Вимовляючи слово «геноцид», ми насамперед маємо на увазі Голокост. Але є й інші трагічні приклади: Вірменія, Кампучія, Руанда. Пригадаємо і масові депортації цілих народів – кримськотатарського, чеченського, інгушського та інших, які проводив сталінський режим, і які призвели до загибелі чи не половини тих, яких депортували. Формальна причина, з якої Голодомор до цього часу не визнаний геноцидом з погляду міжнародного права, – це питання термінології. За визначенням, наведеним в конвенції ООН: «геноцид – дії, що здійснюються з метою знищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групи шляхом вбивства членів цієї групи, спричинення тяжкої шкоди їх здоров'ю, насильницького, тому що перешкодило дітородінню, примусової передачі дітей або іншого створення[створіння] життєвих умов, розрахованих на знищення цієї групи» [1, с. 99]. Немає сумнівів, що Голодомор був організований штучно, з політичних і ідеологічних причин, що в його результаті були фізично знищені, за різними оцінками, від 5 до 7 мільйонів осіб, абсолютна більшість яких – українські селяни, а також сільські жителі Кубані (переважно українського походження), Поволжя і Казахстану [2, с. 37]. Для України цей злочин комуністичного режиму став національною трагедією, страшним ударом по генофонду нації. Проте сьогодні є немало охочих подискутувати на тему: чи було знищення селян-українців безпосередньою метою Голодомору або їх загибель з'явилася лише наслідком політики комуністичної влади проти селян-одноосібників як класу, і яку роль в усіх цих лиходійствах зіграли представники єврейського народу.

Нам такі дискусії здаються, щонайменше, неетичними. Що замислювали Сталін з сотоваришами, серед яких, безумовно, були і євреї, ми колись дізнаємось з архівних документів. Але до чого призвела їх діяльність, відомо абсолютно точно, і судити про страшні події тих років потрібно не за етнічним складом того комуністичного керівництва, а саме за наслідками його класової злочинної політики. А результати Голодомору такі, що вони цілком підпадають під визначення геноциду. Тепер, коли багато країн, зокрема європейських, визнали Голодомор геноцидом, безглуздо впертися в термінологічну суперечку, йдеться вже про символічний акт, знову зміцнювальний наш двополюсний світ. На жаль, дуже двозначною бачиться у цій ситуації позиція Росії, яка принципово відмовляється визнати Голодомор геноцидом, посилаючись на те, що внаслідок цього постраждали не тільки жителі України, але й інших місцевостей. Насправді, Росія побоюється, що до неї, як до правонаступниці СРСР, можуть бути висловлені претензії, а можливо, і вимога компенсацій. Ці побоювання обґрунтовані тільки у тому випадку, якщо Росія дійсно вважає себе не просто спадкоємницею, але і продовжувачем радянської держави: тоді їй дійсно доведеться не лише використовувати досягнення СРСР, але і брати на себе відповідальність за злочини радянської влади.

Що ж до інших країн світу, насамперед демократичних, цивілізованих країн, то ми сподіваємось, що вони визнають Голодомор геноцидом, усвідомлюючи історичну справедливість цього кроку. Таке визнання буде виключно важливим для України в її прагненні стати частиною демократичного світу. Можливо, і Росія усвідомлює, що трагедія України є і її власною трагедією, адже йдеться не про претензії одного народу до іншого, а про злочини тоталітарного режиму, в реалізації планів якого брали участь вихідці з різних етносів, засліплені ненавистю, що прикривалися певною ідеологією. Кажучи про Ізраїль, ми бачимо, як мінімум, три причини, за якими він не може на цьому історичному відрізку визнати Голодомор геноцидом:

1. Стереотипне мислення стосовно України обтяжене спогадами про похмурі сторінки в україно-єврейських стосунках, які були у минулому.

2. Стийку думку про унікальність Голокосту і неготовність офіційно визнати, що і в історії інших народів були трагічні події, не менш хворобливі для них, ніж Голокост для євреїв. Відзначимо, що таке відношення викликає нерозуміння у багатьох народів, що пережили власні трагедії, і які благополучно минули їх.

3. «Тактичні» міркування – небажання конфліктувати з цього приводу з Росією.

Хочеться вірити, що рано чи пізно, але в офіційній позиції Ізраїлю і в свідомості ізраїльського суспільства все ж таки запанують інші резони:

1. Співчуття народу, що пережив трагедію, до інших народів, що пройшли через власні трагедії.

2. Солідарність демократичного світу проти залишків імперських, авторитарних і тоталітарних режимів.

3. Перспективність стосунків між Україною і Ізраїлем, на відміну, на наш погляд, від неперспективності стосунків Ізраїлю з Росією.

Віriamo, що Ізраїль все ж таки, рано чи пізно, визнає геноцидом і вірменську трагедію, і Голодомор, і сталінські депортації. А поки що, сподіваємося, що офіційний Ізраїль з розумінням віднесеться до заклику України про визнання Голодомору актом геноциду, візьме це прохання до розгляду і обговорення. Коли б не ті самі «тактичні» міркування, які часто в історії не давали можливості вчасно прискікти злочинну діяльність тоталітарних імперій, то і світ зараз виглядав би зовсім інакше. Якби після геноциду вірменів світова спільнота оцінила небезпеку подібних злочинів для усього людства і знайшла протиотруту, то, можливо, не було б ні Голодомору, ні Голокосту, ні інших масових злочинів. Немає інших критеріїв, крім етичних. Біль кожного народу повинен ставати болем для усього людства – іншого шляху до толерантного світу немає.

Загальний стан сучасного наукового вивчення феномена Голокост [3, с. 21] свідчить про неопрацьованість або відсутність методологічних парадигм цього безпрецедентного і дуже забарвленого ірраціональністю явища, пряmolінійності і однозначності трактувань таких фундаментальних категорій в цьому контексті, як «колаборація» і антисемітизм. До цього також слід додати достатньо суперечливе відношення до християнства і католицької церкви і їх представників з боку керівників Євросоюзу, що, на наш погляд, лише утруднює розуміння суті цього явища. У зв'язку з цим необхідно було б відзначити, що на перетині раціонального і ірраціонального, науки філософії і релігії лежить таке неврологічне питання, що стало зараз надзвичайно гострим і поки що недозволенним, як питання про місце Всевишнього і людини в Голокості. Це питання, особливо відповіді, що його не незадовольняють, що вже є на нього, дають сильну фундаментальну світоглядну вібрацію, реанімуючи сьогодні старі сумніви і породжуючи нові щодо «ефективності» божественного втручання в справи людські. Відомий єврейський письменник, лауреат Нобелівської премії Елі Візель, що пережив Голокост в Освенцимі, в одній зі своїх новел говорить, коли побачив, як завантажують немовлятами товарні вагони, які слідували в Освенцим, він вигукнув: «Бога немає!». Але вже в наступних своїх новелах Візель відповідає на питання: «Де був Бог під час Голокосту?» і запитує: «А де була людина під час Голокосту?!». Єврейські дослідники сучасного іудаїзму стверджують, що Голокост майже не має раціональних причин. Сліди «втручання» Всевишнього під час Голокосту слід шукати в ті періоди, коли світ висів на волоску і був на краю прірви. Але був врятований світ і вибраний Богом єврейський народ. Існування єврейського народу у цьому контексті теж пов'язується тільки з ірраціональними причинами. Відомий російський історик Ключевський зовсім в інший час, ще до Голокосту, ніби вторить цьому висновку, підкреслюючи, що історія існування єврейського народу підтверджує існування Бога.

Значна ірраціональність у здійсненні Голокосту, його незбагненність з погляду питань, які утвердились в людстві, уявлень про межі моральних і психічних девіацій, його волаючий розрив з канонами християнської моралі створили благодатне підґрунття для міфологізації Голокосту, що швидко трансформується у тотальну ревізію його аж до повного заперечення з антисемітським звинуваченням того, що це самі євреї створили міф про Голокост. Правда, християнська, а, особливо, католицька церкви не лише не заперечують Голокост, але і беруть на себе, про що мужньо і неодноразово заявляв Папа Римський Іоан-Павло II, відповідальність за антиіудаїзм, антисемітизм і Голокост. Бо Голокост несумісний з християнством, як і християнство несумісне з Голокостом. Нам здається, що далеко не випадково сьогоднішні автори конституції Європейського Союзу на чолі з Жіскар Дестеном відмовилися внести до неї навіть згадку про християнство, як

однієї з ідейних основ сучасної Європи. Античність і освіта – так, а християнство – ні. Мабуть це є своєрідною реакцією на те, що християнство, а католицька церква, як така, не витримали екстремальних випробувань фашистського часу (Р.М. – а яка релігія витримала б подібні випробування? Питання поки залишається відкритим). І в цьому сенсі Голокост виступає цьому кривавим підтвердженням. Саме у Голокості рельєфно виразився конфлікт між цивілізацією і культурою, помічений ще О. Шпенглером, коли цивілізаційні ознаки розвитку людства прийшли в різку суперечність з потребами і принципами культури. Доводиться з гіркотою констатувати, що культура і релігія виявилися беспорядними перед натиском «цивілізованої» індустрії смерті, створеної нацистами для здійснення Голокосту. Вже після Нюрнберзького процесу, півстоліття назад, був зроблений висновок про те, що християнство і Освенцим – несумісні, а антисемітизм несумісний з цивілізацією.

У цьому контексті нам вважається доречним відмітити, що така важлива і фундаментальна категорія, як «колаборація», потребує очищення її від стереотипних нашарувань, особливо, якщо йдеться про тоталітарні режими, і введення її в сучасний науково-методологічний інструментарій. У зв'язку з цим дозволимо собі висловити доволі епатажну думку. В умовах тоталітарних режимів будь-скільки значуща і масштабна суспільна фігура, як, наприклад, митрополит Андрей Шептицький, неминуче повинна вступити у взаємодію з пануючою владою, якщо вона хоче зберегти себе і свою справу, тим більше, якщо справа, якій вона служить, – благородна і навіть свята, церква, яку вона очолює – Українська Греко-Католицька, а народ, духовним лідером якого вона є, – українці специфічного західноукраїнського регіону, яким властиві підвищена національна чутливість і уразливість в питаннях державності і самостійності, пануюча влада ж – фашистський тоталітаризм. Внаслідок очисного препарування етимологічний аналіз терміна «колаборація» показує, що стрижневим тут є корінь «лабор» – робота, тобто соработа, співпраця. Це зовсім не може означати, що ми, піддавшись етимологічній спокусі, реабілітуємо усіх зрадників і віровідступників, яких було так багато під час Другої світової війни з обох боків. Однак не можна ж великого і благородного митрополита Андрея Шептицького опускати до їх рівня?! Якщо до цього додати реальність ризику і небезпеки, якій піддавав себе митрополит, рятуючи єврейських дітей і рабинів в монастирях, то така «колаборація», на наш погляд, є праведною.

Сьогодні, на початку третього тисячоліття, відношення до Голокосту, ставлення до єврейського питання в їх глобалістичному виразі стає одним з інтегральних критеріїв цивілізованості і моральності, перетворюється на проблему, яка не може бути обійдена або проігнорована. У цих умовах антисемітизм стає ще небезпечнішим для цивілізації, ніж він був до Голокосту. У цьому контексті нам уявляється, що в сучасних умовах, з політичної, моральної і наукової точок зору цілком правомірно позначити одну з невід'ємних парадигм цивілізації: антисемітизм сьогодні вже неможливо трактувати просто як якийсь різновид ксенофобії або етнофобії, деякий атрибут цивілізації, до якого усі вже давно звикли і на який можна, якщо захотіти, не звертати особливої уваги. Після Голокосту, після американської трагедії 11 вересня 2001 року, в процесі зрощення антисемітизму з міжнародним тероризмом, він вступає в непримиренні суперечності з фундаментальними людськими цінностями, і перетворюється на реальну загрозу для людства. Сучасний антисемітизм – це хвороба цивілізації, що несе в собі, як відзначають деякі футурологи, навіть летальні і фатальні результати.

У сучасній Європі в умовах гальванізації неонацистських тенденцій, не передбачуваних викидів і сплесків расизму, ксенофобії і антисемітизму, боротьба з дияволами “нетерпимості” стає все гострішою і насущнішою. Цій проблемі був присвячений II Міжнародний форум з Голокосту в Стокгольмі (січень 2001 р.). У його завершальній Декларації, зокрема наголошується, що в умовах всесвітньої павутини Інтернету, комунікацій, що нестримно розвиваються, необхідно розробити кодекс міжетнічної і міжособової толерантності для користувачів і операторів Інтернету. Такий кодекс толерантності протидівав би реально наростаючій небезпеці розповсюдження стереотипів нетерпимості через Інтернет. Введення якогось нового предмета в

навчальний процес завжди пов'язане з додатковими складнощами, з багатоплановою світоглядною, методологічною і дидактичною підготовкою, а, особливо, з пошуками адекватних методів вивчення і викладання. У цьому випадку ці складнощі ще більше підсилюються, зважаючи як на специфіку системної кризи сучасного українського суспільства, так і на специфіку специфіки (фігурально виражаючись) самого предмета вивчення – Голокосту і Голодомору, які самі є своєрідними проявами системної кризи сучасної цивілізації, нездатної попередити їх, яка поставила себе на грань самознищення. Отже, безпрецедентний характер феноменів Голокосту і Голодомору, їх неординарна специфіка роблять ці явища, умовно кажучи, ще непізнаними об'єктами дидактики, і вимагають не просто відмови від традиційних методів вивчення, а істотного гносеологічного прориву, здійснення якого можливе, як нам уявляється, за допомогою розробок методологічних парадигм цих феноменів.

Вивчення Голодомору і Голокосту в Україні сьогодні отримало доволі широкий розголос: залучено немало досвідчених дослідників, є навіть перспективні прориви у викладанні цих тем у вищій і середній школах [4, с. 56–58]. Проте ці проблеми, як і раніше, залишаються предметом історичних, історико-архівних і просто фактографічних досліджень, жорстко закріплених за конкретним і визначеним історичним періодом. Викладання проблем Голодомору і Голокосту в Україні, як правило, не супроводжується необхідним філософським методологічним обґрунтуванням. Тим часом, світова сучасна ситуація усе виразніше показує, що кривава тінь цих етнокатастроф України проглядається скрізь, де загострюються невирішені проблеми. У зв'язку з цим виникають питання про міру психологічної і світоглядної "готовності" молодіжної свідомості до сприйняття складного комплексу проблем, пов'язаних з Голодомором і Голокостом в Україні. І побіжного погляду достатньо, щоб побачити цей неадекватний ступінь готовності і гостру необхідність в розробленні попереднього вступу або введення в цей курс, що охоплює світоглядні і психологічні парадигми і імперативи сучасної цивілізації, її криз і парадоксів; проблему відповідальності народів і провини історичних осіб, віри, покаяння тощо. Для посилення ефективності викладання проблем вивчення етнокатастроф в курсі політології вищої школи України слід враховувати такі висновки, які випливають з практики впровадження в навчальний процес цієї проблематики Регіональним Центром з вивчення проблем Голодомору і Голокосту при Національному університеті «Львівська політехніка»:

1. Людство, переживаючи фундаментальну кризу свого існування, вимагає збагнення його для *самоврятування*, всупереч усім ревізійністським концепціям зліва, справа і навіть зсередини. Бо відношення до Голодомору і Голокосту в Україні, як проявів етнокатастроф сучасної цивілізації, сьогодні через багато фатальних причин виступає цивілізаційним критерієм. Проте збагнення їх неможливе в умовах старої системи освіти, яка, своєю чергою, сьогодні сама переживає кризу і не володіє інструментарієм для збагнення кризи цивілізації, – подвійне накладання криз.

Звідси необхідна не відмова від викладання цієї проблематики, про що починають лунати окремі голоси, а радикальна реформа системи освіти в Україні, її фундаментальна гуманізація в контексті формування людської душі, яка просто випала з освітнього процесу, формування нової моралі і нового громадянського героїзму.

Отже, введення освітньої програми з Голодомору і Голокосту в Україні в сучасних умовах вимагає фундаментального повороту суспільного світогляду і адекватної системи вітчизняної освіти.

2. Хворобливе несприйняття або навіть відторгнення *не своєї* трагедії відображає сучасний рівень викладання історії України в середній і вищій школах, в яких майже не має місця для історії українсько-єврейських взаємин і з яких буквально випала історія етносів України з їх трагедіями. У таких умовах і сформувався у студентської молоді якийсь стереотип наївного уявлення про те, що якщо в Україні і не живуть тільки українці, то інші народи живуть тут не дуже довго і грають не дуже істотну роль. Цей гносеологічний «наїв» не такий вже й безпечний: він підживлює інший стереотип: «Україна для українців», а цей вже, своєю чергою, перешкоджає сприйняттю «чужої»

трагедії. Тому вивчення Голодомору і Голокосту в Україні в контексті (а не в розчиненні) історії України як частини трагедії українського народу, в контексті трагедій етносів України, могло б зняти відмічені гносеологічні і психологічні перешкоди.

3. Потреба полягає також і в істотному перегляді визначення об'єкта етнокатастроф, що стало традиційним: євреї – жертви Голокосту, а український народ – жертва Голодомору. У зв'язку з цим нам уявляється допустимою постановка питання про відповідальність жертв Голокосту і Голодомору, тобто якою мірою відповідальна «жертва» за те, що вона стала жертвою. Це, безумовно, моральна максима, але вона необхідна, як нам уявляється, коли ми розглядаємо долі народів в екстремальних ситуаціях.

Сьогодні євреї і українці вже виростили з інтелектуальних і моральних штанців і можуть собі дозволити гострі і не завжди упереджені самооцінки. Особливо, коли йдеться про уроки Голокосту і Голодомору, що повинні винести євреї не меншою мірою, ніж українці. Тут, безумовно, потрібні численні нюанси і обмовки для того, щоб не вдатися до небезпечних крайнощів, і дуже тонко зуміти провести грань між відповідальністю і провинною. Але тим не менше, така постановка питання дала б можливість ясніше розставити акценти.

4. Питання про кількість жертв перетворюється сьогодні старими і новими ревізіоністами в головний «таран» проти Голокосту. Так зване уточнення кількості жертв неминуче веде до скорочення цієї кількості, до тотальної дискредитації знакового числа 6 мільйонів, а зрештою – до прагнення розпорозити або мінімізувати Катастрофу.

Така ревізія, або навіть заперечення Голокосту, несе в собі фундаментальну небезпеку для постголокоствівського нового світогляду і нової моралі, що лише тільки прокльовуються. Тому необхідно, не боячись цифрових уточнень, захистити слабкі паростки процесу кардинального перегляду основ сучасної цивілізації, викликаного збагненням сучасної етнокатастрофи.

5. Героїзація опору жертв етнокатастроф, безумовно, необхідна, але її вектор має бути скерований все ж таки вперед. Так, наприклад, урівноваження трагедії Голокосту героїзмом єврейського опору, очевидно, створює певні можливості для розгляду жертв етнокатастроф не лише як об'єкта геноциду, але і в їх суб'єктній ролі. Сьогодні, після американської трагедії 11 вересня 2001 р., яка вже стала загальнолюдською трагедією, на базі героїчних традицій національно-визвольної боротьби українського народу і єврейського опору необхідно формувати новий громадянський героїзм духовного, фізичного і військового протистояння міжнародній ксенофобії, що виступає в сучасних умовах як прояв ідеологічного і політичного тероризму палестинських, бен-ладеновських і навіть вітчизняних націонал-екстремістів.

1. Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 р. / Международная защита прав и свобод человека. – М.: Юридическая литература, 1990. 2. Голод 1932 – 1933 років в Україні: причини і наслідки. – К., 2003. 3. Михман Д. Историография катастрофы. Еврейский взгляд. – Днепропетровск: Ткума, 2005. 4. Преподавание темы Холокоста в XXI веке. – М.: Производственно-издательский комбинат ВИНТИ, 2000. – 224 с.